

Bencés könyvtárak a 18. századi Magyarországon

FAA-LENDVAI Erzsébet

Benedictine Libraries in the 18th century Hungary

II József 1781. november 29-én hozta meg azt a határozatát, mely a birodalom területén tevékenykedő kontemplatív (szemlélődő, elmélkedő) szerzetesrendek felosztatását írta elő. Még az 1781. év végén utasította a Magyar Udvari Kancelláriát, hogy írassa össze a szerzetesrendek vagyont, majd ez követően, 1782. január 26-án a felosztató rendeletet Magyarországon is kihirdették.¹ A rendelet kapcsán 1782 és 1790 között csak Magyarországon 134 férfi és 6 női kolostor szűnt meg,² köztük 1786-ban a teljes magyarországi bencés kongregáció is. Elsőként a pannonhalmi főapátság kapta meg az eltörlésről szóló értesítést, majd a sorban Bakonybél, Tihany és Dömölk következett. A rendelet kihirdetését követően a monostorokban mindenhol megkezdődött a rend vagyonának összeírása, melynek során a felosztató biztosok a bencés rend könyveit, könyvtárait is gondosan összeírták. A fennmaradt iratok alkalmasak arra, hogy képet alkothassunk a 18. századi bencés könyvtárakról. Bár a koraújkori magyar bencés könyvtárak nagyságát nem hasonlíthatjuk a külföldi bencés monostorok egyenletesen fejlődő gazdag bibliotékájához,³ de kétségtelenül fontos szerepet játszottak a magyar tudományosság és a kultúra fejlődésében és közvetítésében.

Jelen tanulmányom célja, hogy a felosztatással kapcsolatban keletkezett iratok, összeírások, valamint a bencés rendtörténetek és tanulmányok könyvtárakra vonatkozó adatainak összevetésével megismerjük a magyarországi bencés kongregáció 18. századi monostorainak bibliotékáit. Vizsgálatom célja kettős, egyrészt arra keresem a választ, hogy a 18. században a bencések hogyan és milyen módon gyarapították könyvgyűjteményeiket, másrészt vizsgálom azt is, hogy a magyar kongregációhoz tartozó egyes apátságok milyen könyvállománnyal rendelkeztek az 1786-as rendfelosztatás idején. A dolgozat azonban terjedelmi korlátok miatt a művek részletes elemzésére, illetve a könyvgyűjtemények mélyebb feltárására nem vállalkozik.

¹ MNL OL C 13

² VELLADICS 1999

³ Németországban például Augsburg 15 000, Ettal 30 000, Benediktbeuern és Tegernsee 40 000 kötetel rendelkezett. Hasonló állománnyal rendelkeztek a 18. század végén a francia bencés kolostorok, például a maurinusok párizsi tanulmányi központja, a Saint-Germain-des-Prés mintegy 50 000 kötetet birtokolt a forradalom idején SCHMITZ 1998. 91–92.

Források

A pannonhalmi főapátság rendtörténeti kiadványa a 20. század elején jelent meg.⁴ Ez a máig forrásértékűnek számító tizennégy kötetes monumentális mű lényegében az első és egyetlen, mely a rendtörténet részeként részletesen tárgyalja a monostorok történetét, és a hozzá kapcsolódó levéltári anyag feltárását is elvégzi. A magyarországi bencés renddel kapcsolatban megjelent újabb rendtörténeti művek, monográfiák, tanulmányok stb. már kivétel nélkül mind az említett mű egyes kötetekre támaszkodnak.

A bencés könyvtárak abolíciós (feloszlatai) katalógusai ez idáig csak részben kerültek feldolgozásra. A pannonhalmi főkönyvtár feloszlatai katalógusában összeírt hungaricumokat Kiss Domonkos⁵ gyűjtötte össze. A dömölki könyvtár feloszlatai katalógusában összeírt könyveinek jegyzékét Horváth Sándor⁶ dolgozta fel, és készült egy tanulmány a tihanyi bencések 18. századi olvasmányairól⁷ is.

Bencések és az olvasás

Szent Benedek 530 körül alapította meg kolostorát a dél-itáliai Monte Cassino hegyén, és a régebbi kolostori szabályzatok alapján kidolgozott egy új szerzetesrendi regulát is. A rend életét máig meghatározó szabályzatban⁸ Szent Benedek nagy szerepet tulajdonít a munka és az imádkozás mellett az olvasásnak is: „*A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal.*” (48.1) A kötelezően előírt olvasás magába foglalja a liturgikus és a közösségi eseményeken történő felolvasást és az egyéni olvasást is. „*A testvérek étkezésénél nem szabad hiányoznia a felolvasásnak*” (38.1), rendelkezik Szent Benedek, és „*Az asztalnál a legnagyobb csend legyen, hogy ott senkinek suttogását vagy szavát ne lehessen hallani, csak a felolvasót.*” (38.5) A Regula alapján az olvasás azonban nem csak kötelesség, fegyelmező eszköz is: „*Az asztalközösségtől megfosztottra ez a szabály áll: Az imateremben sem zsoltárt, sem antifónát nem énekelhet, sem olvasmányt nem olvashat, míg csak eleget nem tesz.*” (24.4)

A középkori bencés apátságok életében a legfontosabb felolvasás az imateremben végzett zsolozsma volt. Hétköznapi három olvasmányt, vasárnap és ünnepnap pedig három alkalommal négy olvasmányt olvastak fel, és az apát is felolvasott egy evangéliumi szakaszt. A többi imaórán már csak rövid olvasmányok voltak. A szerzetesek a közös étkezés alatt is hallgatták a felolvasót, és az esti imaórát vagy a vacsorát követő közösségi együttlétet is felolvasással töltötték el, egészen a befejező imaóráig. Az egyéni olvasás nyáron 10 órától 12 óráig volt kötelező, télen pedig reggel 8 óráig. A Regula a nagybőjti időt kivéve ebéd után pihenőt ír elő, azonban „*ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon.*” (48.5) Vasárnaponként a testi munka helyett is olvastak a szerzetesek, kivéve azokat, akik közösségi munkát végeztek.⁹ A Regulában Szent Benedek a nagybőjti időre is kötelezővé teszi az olvasást: „*A negyvennapos böjtre mindenki kapjon egy könyvet a könyvtárból, amelyet elejétől végig olvasson el.*” (48.15)

A 17. században a magyar bencések szervezete az osztrák melki kongregációnak a Regulára épült statútumai alapján alakult újjá. A melki statútumok a szerzetesek napi tevékenységeit is szabályozták, köztük az egyéni és a közös olvasás módját és idejét is. A szerzetesek egyéni olvasásaikkal a fél 4-kor, vagy 4-kor kezdődő matutinum és a 6-kor kezdődő prima között, a félórás elmélkedés után foglalkozhattak. A prima után a káptalanban közös felolvasáson vettek részt, ahol a Regulából hallgattak meg egy részletet. A prima és a tertia közötti időben, körülbelül 7 és fél 9 között a növendékek lelki olvasásaikkal, vagy teológiai tanulmányaikkal foglalatostkodtak, a papok pedig prédikációikra vagy egyéb tanulmányaikra készültek. A rendtagok a böjti napokon 11 óráig, egyéb napokon 10 óráig mentek ebédelni, ahol a felolvasó a Regulának megfelelően, az ebéd kezdetén a Szentírásból, majd egy

⁴ PRT

⁵ KISS 1980

⁶ HORVÁTH 2012

⁷ FAA-LENDVAI 2016/b

⁸ SZT. BENEDEK REGULÁJA

⁹ BÁNHEGYI 2001.

latin nyelvű és végül egy magyar nyelvű lelki olvasmányból olvasott fel. A vacsora 5 órakor kezdődött, és szintén a lelki olvasmányok hallgatásával telt. Este 7 órakor az oratóriumban még meghallgattak egy rövid olvasmányt, majd elmondták a kompletóriumot. A szerzetesek 8 órakor aludni mentek, de a celláikban még egy ideig fennmaradhattak és foglalkozhattak akár az olvasással is. A melki statútumok ugyanis azt is előírták, hogy a szerzetesek celláiban éjszakánként állandóan égni kellett egy mécsesnek.¹⁰ Lendvay Placid főapát azonban – hogy a szerzetesek ne legyenek a hajnali imádságnál álmosak – 1694-ben a Charta Caritatisában már így rendelkezik: „1/2 9 óra után senki se merészelje égve hagyni gyertyáját, mert különben az előjárók testi fenyegetéssel fogják sújtani”.¹¹

A bencés szerzeteseknek napjainkban is naponta kell olvasniuk a Szentírást, valamint más, vallásos tárgyú könyveket. A zsolozsmán és az ebédlőben is naponta hallgatják a felolvasót, aki a Szentírásból és más egyéb, a szerzetesek épülésére szánt könyvekből olvas fel, és évente háromszor felolvassák Szent Benedek Reguláját is.¹²

A korájukori bencés könyvtárak belső élete

Bencés könyvtáraink belső életéről az ismert forrásokban meglehetősen kevés adatot találunk. Feltételezhetjük azonban, hogy mivel az 1639-ben újrászerveződő rend életét Pálffy Mátyás főapát a melki kongregáció statútumai alapján alakította ki, így a könyvtárak belső életét is az osztrák statútumok szabályozták. A melki statútumok szerint a könyvtár gyarapításáról az apátok gondoskodtak, és a mindenkori könyvtáros kötelessége volt a könyvek rendezése és gondozása, a könyvtárterem tisztántartása, valamint a könyvek leporolása. Köteles volt ezen kívül a kiadott könyveket feljegyezni, illetve a kölcsönzőktől számon kérni, és a tiltott könyveket csak az előjárók külön engedélyével adhatta ki. A statútumok egyébként kikötötték azt is, hogy új könyveket a rendtagok egyáltalán nem vihettek be a kolostorba, a szabály megsértőjét nemcsak megbüntették, de a könyvet is elkobozták.¹³ Somogyi Dániel ideje alatt azonban a szabályzat e rendelkezését már valószínűleg nem tartották olyan szigorúan, mert a felosztatási iratok szerint szinte mindegyik szerzetes rendelkezett saját beszerzésű és tulajdonú könyvekkel is.¹⁴

A bencések könyvtárai – a többi szerzetesrendhez hasonlóan – nem voltak nyitottak a nyilvánosság előtt, de a könyveket nem csak a rend tagjai használhatták. 1770-ben például a jezsuita Pray György vizsgálhatta meg a rend értékesebb könyveit,¹⁵ és 153 könyvről leírást is készített.¹⁶ Arról sincs feljegyzés, hogy a rend tagjai milyen szabályok szerint használhatták a könyveket, és hány könyvet kölcsönözhettek egyszerre, de a dömölki bencések felosztatáskor tett nyilatkozatai szerint a rendtársak az előjárók engedélyével a könyvtárból szabadon vihették el a könyveket.¹⁷ Valószínűleg ez a szokás uralkodhatott a többi monostorban is, legalábbis az egyik pannonhalmi szerzetes is hivatkozott arra, hogy a szükséges egyházi könyvek feljebbvalói engedélyével vannak cellájában. A felosztatási iratok szerint a bencések a könyveket a könyvtárteremben könyvállványon vagy könyvszekrényben tárolták, de az általuk használt könyvtári rendszert nem ismerjük.

¹⁰ MOLNÁR Szulpicz: *A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend fölосztatása és föléledése, 1535–1708.* In: PRT IV. 15-19.

¹¹ PRT IV. 642.

¹² BÁNHEGYI 2001. 16.

¹³ PRT IV. 25.

¹⁴ MNL OL C 103 Invetarien 20. doboz

¹⁵ SZABÓ 1981. 12.

¹⁶ *Biblioth. S. Martini in Monte Pannoniae.* ELTE EK KT Pray-gyűjtemény, 27. kötet

¹⁷ PACHER Donát: *A dömölki apátság története.* In: PRT XII/A. 335.

A bencés rend feloszlatajának előzményei

1780. november 29-én meghalt Mária Terézia és utóda II. József lett, akiről közismert, hogy nem akarta a rendi kiváltságokat és a magyar törvényeket elfogadni, ezért nem koronáztatta meg magát Magyarország királyává. Az új uralkodó céljait a lehető leggyorsabban igyekezett megvalósítani, azonban nem vette figyelembe a birodalma területén élő országok különböző népeinek eltérő hagyományait, kultúráját, és nem mérte fel intézkedései várható érzelmi hatását sem. Főként egyházi vonatkozású rendeletei – melyek az egyháznak az állam alá való rendelését kívánták teljessé tenni – ütköztek nagyobb ellenállásba.

Az uralkodó 1781. március 24-i rendeletével korlátozta a szerzetesrendek kapcsolattartását külföldi előljáróikkal, megtiltotta számukra az egyházi könyvek behozatalát, és kolostoraikat is a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte. Március 26-i rendeletével pedig tovább lazította az egyház és a pápa kapcsolatát, megtiltotta, illetve uralkodói engedélyhez kötötte a pápai bullák, brévék kihirdetését, valamint a janzenisták ellen kiadott *Unigenitus* és a pápa hatalmát kinyilvánító *In Coena Domini* bulla felolvasását, vitatását és megőrzését is.¹⁸ Az 1781. november 29-én kelt feloszlatai rendeletet követően a Helytartótanács 1782-ben jelentést kért a bencés rend tagjainak számáról, tevékenységéről és az alapítványokról. Senkit sem lehetett fogadalomra bocsájtani, és 1783-ban kimutatást kértek az apátságok vagyoni helyzetéről és jövedelmeiről is. 1785-ben és 1786-ban pedig felszólították a főapátot, hogy nyilatkozzon az örökhagyók lelke javára tett jámbor alapítványokról. Az apátok figyelemztetést kaptak arra vonatkozóan is, hogy az ingó és ingatlan vagyonokat eladni, megterhelni vagy kölcsönözni a továbbiakban tilos.¹⁹

II. József 1786. október 23-i rendeletével megszüntette a bencés rend működését is. A feloszlató biztosok beszámolóí szerint a feloszlatairól szóló értesítés kihirdetése után az apátságokban azonnal megkezdődtek az összeírások és a vagyonbecslések. A feloszlató biztosok az eljárást már egy újabb szabályozás alapján végezték, melyet az Udvari Alapítványi Számvevőség vezetett be 1786 márciusában, az egységesebb átláthatóbb ügyiratok reményében.²⁰ A szabályozás 35. pontja megerősíti a feloszlató rendelet 6. pontját, nevezetesen, hogy a szerzetesek azokat a celláikban található, személyes használatú tárgyakat is megtarthatják, melyek korábban egyértelműen a kolostor tulajdonában voltak.²¹ A 18. pontja pedig előírja a biztosoknak azt is, hogy különös figyelemmel forduljanak a könyvtárak felé. Ha van a könyvtárnak könyvjegyzéke, annak alapján végezzék el a leltárt, ha nem, és erről a szerzetesek is egyöntetűen nyilatkoznak, akkor a biztosok a rendelethez mellékelte útmutató szerint írják össze a könyveket. A leltár elkészítése után a könyveket portalanítsák, a könyvek mellett helyezzenek el egy eredeti könyvjegyzéket, ellenőrizzék az ajtókat és az ablakokat, majd pecsételjék le azokat, és zárják be a könyvtárat.²²

¹⁸ KOSÁRY 1980. 376–377.

¹⁹ PRT V. 712.

²⁰ VELLADICS 2001

²¹ *Fünf und Dreißigstens. Ist bereits allerhöchsten Orts erlauber worden, daß ein jedes geistliche Individuum seine, in seinem Zimmer vorfindige entweder aus eigenem beigeschafte oder zum täglichen Gebrauch von dem Kloster empfangene Geräthschaften als ein Eigenthum behalten könne.* Közli: VELLADICS 2001. Dokumentum

²² *Achtzehntens. Ist ein besonderes Augenmerk auf die Bibliothek zu wenden. Vor allen anderen ist das Original der Bücherkatalogen von dem Vorsteher des Klosters, und von dem füngewesten Bibliothekverwahrer anzuverlangen, auch nach solchen alsogleich die Inventur vorzunehmen. Im Falle einige Bücher mangelten, wird der Vorsteher des Klosters und der vorhinnige Verwahrer darüber schriftlich zu konstituieren, und derenselben schriftliche Aeusserung dem Aufhebungsberichte beizuschliessen seyn. Sollte wider alles Vermuthen kein Katalog vorfindig seyn, so kommen auch die übrigen Geistliche einzeln zu vernehmen, ob sie niemals einen Katalog von der Klosterbibliothek gesehen haben, im Falle die Frage mit Ja beantwortet würde, so ist der Verwahrer zur Uiberreichung desselben ernstlich zu ermahnen, bei fernerer Weigerung aber den Umstand der Landesstelle ohne Zeitverlust vorzustellen; wenn aber nicht erwiesen werden könnte, daß vorhin ein Katalog vorfindig gewesen seye, so müssen die Bücher alsogleich beschrieben, und darüber ein Katalog nach den hier Sub Nro 10mo anverwahrten Formular verfasst werden; hier versteht es sich von selbst, daß nach gepflogener genauen Inventur die Bücher von allem Staube gereinigt, die Fenster, dann die Thüren der Bibliothek gut verwahrt und sigilliret, von dem Katalog eine Abschrift in der verschliessenden Bibliothek gelassen, das Original selbst aber dem Abolitionsberichte beigebogen werden müsse.* Közli: VELLADICS 2001. Dokumentum

A pannonthalmi könyvtár

A 17. századból fennmaradt pannonthalmi katalógus bizonyítja, hogy az 1639-ben újraindult apátságban gondosan gyarapították a könyvtárat.²³ Azonban az 1683. évi török ostrom és a Rákóczi-mozgalom ideje alatt is nagy kár érhetett a pannonthalmi gyűjteményt, ugyanis 1768-ban – amikor Sajghó Benedek főapát (1722-1768) halála után összeírárták a könyveket – Pannonthalmán 1802 kötetben 1542 mű volt csupán, és ebből is csak kb. 250 olyan munka volt, ami a korábbi, a 110 évvel azelőtti katalógusban²⁴ is szerepelt.

A főapátok a 17. század végén és a 18. század első felében valószínűleg inkább a monostor újjáépítésével voltak elfoglalva, és nem sok figyelmet fordítottak a könyvtárra. Pedig 1734-ben egy látogatás alkalmával már a győri püspök is szegényesnek ítélte a könyvtárat, sőt Mária Terézia 1746-ban a rend életét szabályozó statútumaiban külön is felhívta Sajghó főapát figyelmét a könyvtár gyarapításának fontosságára. Az uralkodónő 1768-ban az új főapátot, Somogyi Dánielt is figyelmeztette erre a kötelességére, aki évente 700 Ft-ot fordított a könyvtár gyarapítására.²⁵ Ennek köszönhetően Somogyi Dániel idejében a könyvtár már gyorsan gazdagodott, melyet az 1786-ban, az abolíciós eljárással kapcsolatban keletkezett katalógus is bizonyít.²⁶ A katalógus 3912 tételben sorolja fel a könyveket, és 320 duplumot is tartalmaz. Ennek alapján tudjuk, hogy legalább 4232 könyv lehetett a könyvtár állományában, de sajnos a kolligátumokat nem ismerjük.

A könyvek általában nagyságrendi csoportokban vannak feljegyezve, de a nagyságrend többször is újakezdődik. Czinár Mór vizsgálata szerint a leírásban 1050 fólió, 1273 negyedré és 1922 oktáv alakú könyv volt.²⁷ A Pannonthalmi Rendtörténet írásakor azonban a jegyzék ismeretlen helyen lappangott, és csak jóval később került elő a bencés kézirat iratai közül, így további feldolgozása is elmaradt. Ma a felosztási könyvjegyzéket a Pannonthalmi Főapátsági Könyvtárban őrzik. A „Katalog deren bey der den 4. Decembris 1786 aufgehobenen in Raaber Komitat liegende Benediktiner Praelatur auf dem Martinsberg vorgefundenen Büchern” című irat 62 db 38x26 cm-es lapot, azaz 124 oldalt tartalmaz.²⁸ A könyvjegyzék a következő rubrikákra oszlik: a leltár sorszáma, a példányok száma, a mű címe, a szerző, a kiadás helye, ideje, többkötetes mű esetén a kötet száma, a könyv mérete, és végül az értéke. A pannonthalmi katalógusban azonban ez az utolsó rubrika üresen maradt, az értékbecslés elmaradt.

A művek mintegy kétharmada a hittudomány körébe tartozik: Biblia, szentatyák élete és művei, exegézis, teológia, aszketika, prédikáció, egyháztörténet, egyházjog, vitairatok stb. A további felsorolt művek között a legnagyobb számban történelmi munkákat találunk, de szép számmal van például humanista filológia, bölcsélet, természetrajz, földrajz, államjog, római jog és tankönyvek is. A gyűjtemény nagyobb része latin nyelvű, és csak a kisebb része német, melyeket a katalógusban általában németül is írnak le. Magyar nyelvű leírás ritkán szerepel, de több magyar vonatkozású mű is van a listán. A nyomdahelyek változatosak, általában német nyelvterületről, de sok az itáliai, a francia, cseh és a magyar kiadás is, pl. Nagyszombat, Győr, Pozsony, Patak, Pest, Buda stb. A listán több ősnymtatványt és mintegy 350 db 16. századi antikvárat is találunk, de a művek több mint fele 18. századi kiadvány.

²³ RÉCSEY 1902

²⁴ RÉCSEY 1902

²⁵ PRT V. 403

²⁶ PKF BK.+ 206

²⁷ TIBOLD 1999. 31–32.

²⁸ PKF BK.+ 206

Az Országos Levéltárban őrzött felozlatási iratok szerint 1786-ban Pannonhalmán Somogyi Dániel vezetésével 35 szerzetes élt. 1786. december 8-án a pannonhalmi bencések is feljegyezték a szobáikban használt berendezési tárgyakat, de csak 23 szerzetes latin nyelvű összeírása maradt ránk.²⁹ Az összeírások azonban egy kivételével könyvcímeket nem tartalmaznak, csak Haraszti Didák írta le a konvent tulajdonaként megjelölt három könyv címét. Egyéb esetekben a szerzetesek általában csak annyit jegyeztek le, hogy könyvek, vagy könyvszekrény könyvekkel. A könyveket általában saját tulajdonként, vagy saját beszerzésüként jelölték meg, és csak Fehérváry Lőrinc írja, hogy a papi hivatás gyakorlásához használt könyvek az előljárók engedélyével voltak a szobájában. Sajnos az iratokból nem derül ki egyértelműen, hogy egy-egy rendtagnál mennyi könyv volt, és arra sem találunk utalást, hogy a szerzetesek milyen könyveket olvastak.

A tihanyi apátság könyvtára

Az apátsági számadáskönyvekből tudjuk, hogy a könyvek beszerzéséről, illetve annak intézéséről – a melki statútumok rendelkezései szerint – Tihanyban is az apát gondoskodott. A gyűjtemény összeállítását valószínűleg meghatározta, hogy a tihanyi apátság falai között 1747-től 1783-ig kisebb megszakításokkal a rendi iskola bölcseleti tagozata is működött,³⁰ ezért az apátoknak az oktatáshoz szükséges művek beszerzéséről is gondoskodniuk kellett.

Tihanyban 1787. január 11-én hirdették ki a felozlatási rendeletet, és a 18. századi tihanyi könyvtár rekonstruálásához felhasználható források nagy része is a felozlató eljárás során keletkezett.³¹ A számba vehető iratok azonban nem teljeseek, ugyanis az akták között a könyvtár könyveiről készített jegyzék nincs meg. A tihanyi abolíciós iratok között van viszont egy tizenöt oldalas feljegyzés, mely a szerzetesek celláiban található tárgyak felsorolását tartalmazza, és a listán könyveket is találunk. A tihanyi apátságban a rendfelozlatás idején, Vajda Sámuel apáton kívül hat rendtag élt. A szerzetesek 1787 első negyedévében készítették el inventáriumaikat, és a szobáikban található felszereléseken kívül, az ott használt könyveket is összeírták. A leltárak nyelve latin, és a lejegyzők legtöbbször csak a szerzőt és a címet közlik. Többször előfordul azonban az is, hogy a leírásban vagy a címet, vagy a szerzőt elhagyják. A szerzők neve latin névalakban és általában genitivusban áll, de nagyon sok esetben helytelenül írják le azokat. A könyvek azonosítását megnehezíti, hogy általában a könyvek címét nem tükrözik, és a cím leírásában is inkább csak a tartalomra utalnak. A szerzetesek legtöbbször a magyar és a német nyelvű műveket is latinul adják meg, de olyankor többnyire közlik a nyelvezetét. Viszont néhány esetben, ha a könyvet gót betűkkel nyomtatták, akkor a műveket ők is német nyelven, és gót kurzív betűkkel írják le. A kiadás helyét és idejét egy-két esettől eltekintve nem közlik, a kötetek számát és a könyvek formátumát viszont már több esetben is megadják. Az azonosítást megnehezíti, hogy néhány esetben, egy tételben több könyvet is összevonnak, például különböző személyek azonos jellegű munkáit, vagy egy szerző több művét. Összességében azonban elmondható, hogy a pontatlan leírások ellenére a művek nagy része részben vagy egészben azonosítható. A szerzetesek könyvjegyzékein kívül a könyvtár állományára a tihanyi apátok számadáskönyveiben is található utalások. Bár a számadáskönyvek céljuknak megfelelően inkább csak a könyvvásárlások összegéről tudósítanak, időnként azonban mégis találunk adatokat könyvcímekre és szerzőkre vonatkozóan is.³²

²⁹ MNL OL C 103 Inventarien 20. doboz

³⁰ PRT XI. 683.

³¹ MNL OL C 103 Inventarien 17. doboz.

³² PRT XI. 678–679.

A könyvtár nagyságára utal a feloszlatastról készült biztosi beszámoló, *Bericht über die aufgehobene Tihaner Benedictiner Abbtsey*,³³ mely alapján tudjuk, hogy a feloszlato biztosok a feloszlato rendelet utasításainak megfelelően a szerzetesektől kérték a könyvekről készült katalógusok átadását, de mivel mindannyian egyöntetűen kijelentették, hogy a könyvtárnak soha nem volt szüksége sem katalógusra, sem könyvtárosra. Így a biztosok a könyveket is összeírták, és azokat hét faládba csomagolták. A jegyzék egy példányát elhelyezték az első ládában, majd a ládákat gondosan lezárták. Az erről készült bizonylatot átadták a veszprémi sóbeszedőnek (sópénztárnok), majd a könyveket a bizonylattal az Egyetemi Könyvtárba szállították.

A dömölki apátság könyvtára

A dömölki apátság és a könyvtár felvirágoztatása is Koptik Odó apátnak köszönhető. Saighó Benedek főapát a salzburgi egyetemen tanító bencés szerzetest 1739-ben nevezte ki saját kérésére dömölki apáttá. A tevékeny apát fáradhatatlanul dolgozott az apátság felvirágoztatásán, a templom és az apátság építésén kívül Dömölkre tervezte egy, a magyar nemes ifjak számára alapított akadémia felállítását, és egy Szent Istvánról elnevezett lovagrend alapítását is. Azonban 1749-ben vitába keveredett a főapáttal, és Mária Terézia 1750-ben a göttweigi bencés monostorba küldte. Itt is halt meg 1755. október 24-én.³⁴ Dömölkön 1787. január 24-én hirdették ki a megszüntetésről szóló határozatot. A dömölki apátságban a feloszlatast idején kilenc szerzetes élt, hét misés pap és két sekrestyés.³⁵ A biztosok Dömölkön is kérték a könyvtár katalógusát, de a szerzetesek egyhangúan kijelentették, hogy náluk könyvjegyzék soha nem készült. Azt is elmondták, hogy a könyvtárból, mely csak nem régóta van náluk, a szerzetesek az előljárók engedélyével szabadon vihették el a könyveket.³⁶ A feloszlato biztosok a könyvtárban, a négy könyves állványon 566 nyomtatott művet találtak 727 kötetben, valamint 46 kéziratot 87 kötetben, és 22 csonka művet 24 kötetben. A bizottság a könyvtár összeírásával 1787. március 20-ra készült el. Miután a könyveket összeírták, leporolták őket, és a két példányban elkészített könyvjegyzék közül az egyiket a könyvtárban hagyták. Ezután a könyvtárat lezárták, az ajtót lepecsételték, és később a könyveket szintén az Egyetemi Könyvtárba szállították.³⁷ A biztosok a nyomtatott könyvek értékét 152 forintra és 54 és fél krajcárra becsülték, a kéziratok műveket viszont nem értékelték fel.

Horváth Sándor vizsgálatai szerint a szerzetesek szobáiban még legalább 534 művet találtak, és így az apátságban minimum 1149 mű lehetett.³⁸ A művek nagyobb része latin nyelvű, utána német, kevés magyar és más nyelvű, írja Pacher.³⁹ A szerzetesek szobáiban talált könyvek nagyrészt szintén latin nyelvűek, és csak néhány német nyelvű található – véli Horváth Sándor, de hozzáteszi, hogy „... csak a katalógus alapján egyértelműen nem állapíthatjuk meg a könyvek nyelvét...”⁴⁰ Pacher szerint a könyvek zöme 18. századi kiadású, de Horváth Sándor vizsgálata azt is mutatja, hogy míg 1700 és 1750 között 322 könyv jelent meg, addig 1751-től és 1775-ig már csak 36, és 1775 után pedig összesen csupán 6 db. Bár azt nem tudjuk, hogy a könyvek mikor kerültek be a gyűjteménybe, de úgy gondolom, a számok alapján mégis jogosan feltételezhetjük, hogy Koptik Odó apát ideje alatt.

A könyvek között egyébként szokatlanul sok a salzburgi kiadású is, Horváth Sándor szerint: „a magyar bencések az 1680-as évektől gyakran küldenek diákokat a 17. század első negyedében megalapított bencés egyetemre, Salzburgba: érthető miért vezet Salzburg a kiadás helyét illetően a dömölki bencés könyvtárban”.⁴¹ Ezt a véleményt azonban meg kell cáfolnom, ugyanis Salzburgban – az egyetem megalapításától a rend feloszlatastáig – összesen csupán öt Szent Márton-hegyi növendék tanult. Az első diákot, Karner Egyedet Gencsy Egyed (1667-1684) főapát irányította a bencés egyetemre. A

³³ MNL OL C 103 Inventarien 17. doboz

³⁴ PRT V. 542–559.

³⁵ MNL OL C 103 Invenatarien 21. doboz

³⁶ PRT XII/A. 333–334.

³⁷ PRT XII/A. 335.

³⁸ HORVÁTH 2012. 905.

³⁹ PRT XII/A. 336–337.

⁴⁰ HORVÁTH 2012. 908.

⁴¹ HORVÁTH 2012. 908.

későbbi főapát valószínűleg az 1683/84-es tanévtől az 1684/85-ös tanévig tanult a salzburgi egyetemen, és 1685 nyarán tért vissza a Szent Márton-hegyi apátságba.⁴² A 17. században Haász Amand tanult még Salzburgban, aki 1692 és 1698 között két évig a bölcseletet, és négy évig a teológiát tanulta az egyetemen.⁴³ A 18. században, kormányzásának elején Sajghó Benedek főapát (1722-1768) két diákot taníttatott Salzburgban. A főapát naplójában írja, hogy 1723 őszén két első éves teológust, Sajnovics Placidot és Kecskeméti Odót küldte a salzburgi egyetemre.⁴⁴ Somogyi Dániel főapát (1768-1801) pedig Novák Krizosztomot küldte Salzburgba, aki 1768 és 1770 között a tanult a bencések tomista egyetemén.⁴⁵

A bakonybéli könyvtár

A Pannonhalmi Rendtörténet szerint az apátság az első ismert könyvjegyzéke Vidlics Ferenc (1709-1730) apát halála után készült el. Az apát hagyatékában egy mintegy száz kötetből álló könyvtárat írtak össze. A könyvek szinte mind egyházi művek voltak, közöttük magyar szerzők, prédikátorok művei is, de a gyűjteményben az egyházjog mellett volt egy jogi könyv is.⁴⁶ Az apát halála után Sajghó Benedek Bakonybélbe már csak kormányzókat nevezett ki. 1736 és 1763 között Pirnecker Emilián volt a kormányzó, aki kinevezése után hamarosan megkezdte az apátságban a szükséges építkezéseket.⁴⁷ Pirnecker a könyvtárat viszont alig gyarapította, számadáskönyve szerint is csak egy históriás könyvet és néhány kalendáriumot vásárolt, valamint könyvkötésre fizetett ki egy kisebb összeget.⁴⁸

A feloszlatai iratok⁴⁹ szerint a bakonybéli apátságban, a Pannonhalmi Rendtörténetben közöltekkel ellentétben⁵⁰ 1787. január 9-én hirdették ki a feloszlatairól szóló rendeletet. Az apátságban összesen heten éltek, Novák Krizosztom apát vezetésével. A Magyar Nemzeti Levéltárban a Helytartótanács átvizsgált iratai között a könyvtár feloszlatai katalógusa sajnos nem található meg, de a feloszlató biztosok beszámolóiból tudjuk, hogy a könyvtárban talált könyveket 121 forintra és 13 krajcárra értékelték. A könyvtárban a feloszlató biztosok könyvállványt nem írtak fel, csak egy keményfából készült asztal szerepel berendezésként a listán, amit 4 forintra értékelték. A biztosok feljegyezték azt is, hogy a könyvtárnak nem volt kinevezett könyvtárőre, viszont a könyvtárnak készült egy korábbi katalógusa, melyet az apát, Novák Krizosztom át is adott részükre. Mivel az azonban nem egyezett meg a valós állapottal, így a biztosok a könyveket ismét összeírták, de a régi katalógust is elkérték az apáttól, és az új katalógussal együtt csatolták az iratokhoz. A szerzetesek a bakonybéli monostorban is összeírták a szobáikban található tárgyakat, és közöttük a könyveket is.⁵¹ A rendtagok összesen mintegy 152 művet írtak össze, 350 kötetben. A leltárakat eltérő időpontokban írták össze a szerzetesek, a könyveket általában tartalom szerint csoportosították, és a rendezésben felismerhető a középkori könyvkánon. Első helyen a Biblia áll, ezt követi a teológia, az egyházjog, az egyháztörténet, a prédikációk, katekizmus stb. A könyvek nagy része a hittudomány körébe tartozik, és annak ellenére, hogy az apátságban 1758-1760, 1764-1766 és 1776-1777⁵² között a rendi iskola bölcseleti tagozata is működött, más tudománysszakhoz tartozó műveket alig találunk.

⁴² FAA-LENDVAI 2016/a. 94.

⁴³ PRT IV. 532.

⁴⁴ PRT V. 688.

⁴⁵ PRT V. 688.

⁴⁶ PRT IX. 46–47.

⁴⁷ PRT IX. 50–51.

⁴⁸ PRT IX. 200.

⁴⁹ MNL OL C 103 Inventarien 21. doboz

⁵⁰ PRT V. 326. szerint Bakonybél 1787. január 20-án, és PRT IX. 105. szerint Bakonybél már január 7-én megkapta a királyi rendeletet

⁵¹ MNL OL C 103 Inventarien 21. doboz

⁵² PRT IX. 216–218.

A könyvek sorsa a felosztás után

A bencés apátságok könyveit, a többi felosztott rend könyveivel együtt, az Egyetemi Könyvtárba szállították. A könyvek egy részét a könyvtár kiválogatta, a többit elárvereztette, és az ebből befolyt pénz is a készletet gyarapíthatta. Az Egyetemi Könyvtár a használhatatlannak ítélt könyveket papírmalomba küldte, vagy a kereskedőknek csomagolópapírnak adta el. A kereskedők persze hamar rájöttek, hogy az olcsón vásárolt könyveket, például az imakönyveket jóval drágábban is eladhatják. Az üzletelést a Helytartótanács 1787-ben megtiltotta és elrendelte a könyvek bezúzását. A rendeletet anyagi okok miatt később megváltoztatták, az eladást ismét engedélyezték, de előtte a könyvekből lapokat tépettek ki.⁵³

A rend visszaállítása után a bencések visszakapták könyveik egy részét, de a Helytartótanács az Egyetemi Könyvtár kérésére csak azoknak a köteteknek a visszaadását rendelte el, melyekben a tulajdonjelzés egyértelmű és gyorsan kikereshető volt. Azonban többkötetes mű esetében kikötötte, ha a visszaszolgáltatás a mű megcsonkulását jelentené, abban az esetben a teljes mű a könyvtár tulajdonában marad. Az elárverezett könyvekre pedig „anyagi megegyezést” ajánlott fel.⁵⁴ Az Egyetemi Könyvtár a megmaradt könyveket, 1803. február 27-re állította össze.⁵⁵ Az 1802. november 3-án kelt kimutatás⁵⁶ arról tudósít, hogy a bencések könyveit elárverezték, és a három visszaállított rend közül, a bencések és a premonstreiek elárvereztetett könyveiért befolyt összegből, 2516 forint és 64 krajcárból, 1796. augusztus 23-án 1885 forintot és 37 krajcárt hadiadóra (*subsidium*) adtak, a maradékot pedig a könyvanyag adminisztrációjára költötték. A pannonhalmi főapátság könyveiért 1335 forintot és 17 krajcárt, a tihanyi apátság könyveiért 403 forintot és 44 krajcárt, Bakonybél könyveiért 78 forintot és 53 krajcárt, míg a dömölki apátság könyveiért 58 forintot és 72 krajcárt kaptak.

A Helytartótanács 1803. március 20-án értesítette a pannonhalmi főapátot, hogy a rend még meglévő könyveit szállíttassa el.⁵⁷ Pannonhalma 616 művet és 26 kéziratot, Tihany 131 művet, Dömölk 25 művet és 3 kéziratot, és Bakonybél szintén 25 művet és 1 kéziratot kapott vissza.⁵⁸

Összegzés

A pannonhalmi és a dömölki könyvtár katalógusa fennmaradt, de csak a dömölki gyűjteményt ismerjük teljes egészében. A tihanyi és a bakonybéli könyvtár jegyzéke az eddig átvizsgált iratok között nem található meg, csak a szerzeteseknél lévő könyveket ismerjük, így e két könyvtár nagyságát csak megbecsülni lehet. Az adatok egybevetése alapján úgy gondolom, hogy a bakonybéli és a dömölki könyvtár megközelítőleg azonos nagyságú lehetett, míg a tihanyi azok duplája. Valószínűnek tartom továbbá, hogy mivel a pannonhalmi könyvtár könyveinek egy része is a szerzeteseknél volt, így a főapátság gyűjteménye is jóval nagyobb lehetett, mint amennyi a katalógusban szerepel.

A bencés apátságok könyvtárainak teljes állományát rekonstruálni valószínűleg többé már nem lehet, de mégis úgy gondolom, hogy az ismert könyvjegyzékek, az apátok számadáskönyvei és a fennmaradt abolíciós iratok részletes elemzése által mégis megismerhetjük, hogy a könyvtárak a 18. század végén milyen könyvanyaggal rendelkeztek, mit nyújtottak olvasóiknak a hittudományi jellegű műveken kívül, és állományuk mennyiben tükrözte a kor művelődési viszonyait, szellemi áramlatait. A szerzetesek szobáiban talált könyvek további vizsgálatával válasz kaphatunk arra a kérdésre is, hogy a bencések milyen szerepet játszottak a magyar művelődés fejlődésében és tudományok közvetítésében, és a szerzetesek mennyire voltak fogékonyak az újabb tanok és eszmék iránt.

⁵³ TÓTH–VÉRTESY 1982. 71–75.

⁵⁴ TÓTH–VÉRTESY 1982. 71–75.

⁵⁵ TÓTH 1966. 101–145.

⁵⁶ ELTE EK EL 19/a Iktatott iratok 4. doboz.

⁵⁷ PRT XI. p. 679.

⁵⁸ PKF BK. 2062/1 és 2062/2

Az egyes könyvtárak gyűjteményeinek további vizsgálata a possessori bejegyzések tekintetében, esetleg kiegészítheti a már meglévő adatokat, bár ez a megoldás a hiányos feldolgozások miatt egyelőre meglehetősen nehézkesnek tűnik. Azonban mégis különösen fontosnak tartom az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjteményének vizsgálatát, mivel a bencés állomány egy részéről feltételezhető, hogy ma is a könyvtár gyűjteményét gazdagítja.

A 18. századi bencés könyvtárak könyvei egy-egy könyvtár gyűjteményében ma is felbukkan. Például a szegedi Somogyi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében és a Szegedi Tudományegyetem Régi Könyvek Tárában több olyan mű is található, melyek possessor-bejegyzései bizonyítják, hogy a bencés apátságok egykori könyvtáraihoz tartoztak, de a müncheni Bayerische Staatsbibliothek digitalizált kötetei között is a találkoztam két olyan példánnyal, amelyek a tihanyi bencések 18. századi könyvei közé tartoztak.

FORRÁSOK

ELTE EK = Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára

KT = Kézirattár

EL = Egyetemi Levéltár

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

C 13 = Helytartótanácsi Levéltár, Benigna mandata

C 101 = Helytartótanácsi Levéltár, Acta abolitionalia

C 103 = Helytartótanácsi Levéltár, Helytartótanácsi Számvevőség, Alapítványi ügyosztály

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

BIBLIOGRÁFIA

BÁNHEGYI 2001

BÁNHEGYI B. Miksa: A bencés monostorok olvasáskultúrája a középkorban = Könyv, könyvtár, könyvtáros 2001/6. 12–16.

FAA-LENDVAI 2016/a

FAA-LENDVAI Erzsébet: Bencés diákok egyetemjárása a 17–18. században = *Gerundium. Egyetemtörténeti közlemények* VII. (2016)/1–2. 86–103.

FAA-LENDVAI 2016/b

FAA-LENDVAI Erzsébet: A tihanyi bencések és olvasmányaik a 18. század végén. In: *Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája*. Szerk.: FÁBIÁN Máté. EKF, Eger, 2016. 41–58. (*Konferenciák, műhelybeszélgetések* XII.)

HORVÁTH 2012

HORVÁTH Sándor: Elhúzódó barokk a bencéseknél. A dömölki bencés könyvtár a 18. század végén. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. Szerk. ILLÉS Pál Attila–JUHÁSZ-LACZIK Albin. METEM, Budapest, 2012. 904–940. (*Rendtörténeti konferenciák* 7/2.)

KISS 1980

KISS Domonkos: *Régi magyarországi könyvek a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*. Efo ny. Pannonhalma, 1996 (*Pannonhalmi Füzetek* 38.)

KOSÁRY 1980

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1980

PRT

A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczésrend főnnállásának kilencszázados emlékére I–XII/B. Szerk. ERDÉLYI László–SÖRÖS Pongrácz. Stephaneum, Budapest, 1902–1912

RÉCSEY 1902

RÉCSEY Viktor: *A pannonhalmi Főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. / Catalogus librorum omnium conventus S. Martini de S. Monte Pannoniae anno 1658.* Neuwald Ny., Budapest, 1902

SCHMITZ 1998

SCHMITZ, Philibert: *A bencések civilizációs tevékenysége a XII-től a XX. századig I–II.* Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Pannonhalma, 1998 (*Rendtörténeti füzetek 2.*)

SZABÓ 1981

SZABÓ Flóris: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.* OSZK, Budapest, 1981

SZT. BENEDEK REGULÁJA

Szent Benedek Regulája. Fordította: SÖVEGES Dávid. [online] <http://bences.hu/data/files/regula_magyar.pdf> [2017-02-11]

TIBOLD 1999

TIBOLD Gábor Attila: *A pannonhalmi könyvtár története különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig.* Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1961/1999. (*Pannonhalmi Füzetek 45.*)

TÓTH 1966

TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlataása korában 1773–1790 = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III.* (1966) 101–146.

TÓTH–VÉRTESY 1982

TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár története 1561–1944.* Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1982

VELLADICS 1999

VELLADICS Márta: *A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782–1847) = Századok 133.* (1999)/6. 1259–1278.

VELLADICS 2001

VELLADICS Márta: *A szerzetes rendek felszámolása II. József idejében.* In: *Egyháztörténeti Szemle 2.* (2001)/1.